

Poleg seznanitve s tremi različnimi tipi bivalnih enot je dragocenost raziskave, ki jo opravi Ferleževa, torej knjige o Josipu Hutterju, v postavitvi teh treh enot v širši kontekst bivalne kulture delavcev v njegovi tekstilni tovarni, njegovih uslužbencev in njegove družine v tridesetih in štiridesetih letih 20. stoletja. Opozorila je na pomembno skupno točko vseh treh gradenj Josipa Hutterja, na kakovost bivanja, ki je tovarnarju predstavljala pomemben kriterij. Zato so vsa tri bivališča, seveda prilagojena namenu, zasnovana udobno, prostorno, z vso potrebno infrastrukturo in estetsko dovršeno. Centralna kurjava, kopalnice, električni štedilniki, vgradne omare, dvigalo, vzdane kadi so le nekateri izmed elementov, ki so omogočali udobno, moderno in praktično življenje, kar je bilo glavno vodilo Hutterjevega načrtovanja.

Medtem ko je knjiga o Josipu Hutterju predvsem opis načina življenja v treh bivalnih okoljih, skozi katera se izrisuje osebnost njihovega graditelja, je knjiga *Stanovati v Mariboru* raziskava bivalne kulture Mariborčanov, obsežna in teoretično podkrepjena, ki ni dragocena samo znotraj etnološke stroke, ampak širše. Obe knjigi bosta zanimivo branje za vse, ki jih zanima gospodarska in socialna preteklost Maribora v 19. in 20. stoletju, in še posebej za vse, ki jih zanima fenomen stanovanjske kulture. 375

Boža Grafenauer Bratož

Lidija Nikočević: Iz "etnološkega mraka": avstrijski etnografski tekstovi o Istri s kraja 19. i početka 20. stoljeća. Pulj: Zavičajna naklada "Zakan Juri", 2008, 317 str. : ilustr. (Edicija Identiteti: Istra u transformaciji)

Izhodišče najnovejše knjige etnologinje Lidije Nikočević gre iskati v avtoričini fascinaciji s površnostjo, netočnostjo in stereotipnostjo avstrijskih imperialnih in postimperialnih videnj Istre. Začetek te fascinacije seže v leto 1991, ko se je avtorica v avstrijskem muzeju prvič srečala z istrsko etnografsko zbirko in osuplo vlekla iz škatel predmete, ki ji sploh niso bili poznani; predmetov, ki bi jih pričakovala, pa v zbirki ni bilo. Prvo srečanje z *drugačnostjo* avstrijskih etnografskih in siceršnjih dojemanj Istre je avtorico intelektualno pretreslo in v njej vzbudilo željo, da si glede te drugačnosti pride na jasno. Rezultat več kot desetletje dolgih prizadevanj v tej smeri je bila doktorska teza, ki ji je sledil knjižni natis.

Način, kako avtorica zastavi svoj prijem, je na začetku zelo obetaven. Knjiga se namreč ne omeji na obravnavo reprezentacij Istre v avstrijski imperialni etnografiji, temveč to etnografijo obravnava v širšem okviru imperialnih videnj, imperialne imaginacije oziroma konstrukcije Istre. To pomeni, da obravnava tudi potopise, etnografsko leposlovje, turistične vodnike in sorodno produkcijo, in še kaj. Ker so te oblike in mediji reprezentacije, zlasti etnografsko leposlovje (avtorica se pričakovano pomudi ob Petru Roseggerju, ki bi sicer zaslužil nekoliko natančnejšo obravnavo), v drugi polovici in na prelomu 19. stoletja hkrati predstavljali materialni kontekst

geneze znanstvene etnografije (kar avtorica zelo jasno in utemeljeno poudari), je ne le legitimnost, temveč kar nujnost takega prijema tako rekoč očitna. S tem ko avtorica izdatno dokazuje interakcije med temi oblikami, mediji in žanri (prepisovanje njih od drugih, porajanje občin mest in njihova vztrajna reprodukcija skozi desetletja, vztrajno kroženje stereotipov...), v polni meri demonstrira smiselnost ter upravičenost takega pristopa. Izkaže se, da znanstveni etnografi, ki se nahajajo v središču obravnave, niso nedovzetni za obča mesta in stereotipe, ki jih razširjajo neakademski opazovalci Istre, temveč jih lahko še sami proizvajajo ali pomagajo razširjati (oziroma jim s svojo znanstveno avtoriteto dajejo kredibilnost).

376 Tako zastavljen prijem pri bralcu lahko vzbudi pričakovanje, da bo knjiga poskusila podati razlago specifične avstrijske površnosti in z njo povezanih geografskega in etnografskega iredizma. Ta avstrijska specifičnost je namreč poznana veliko širše, ne le specialistom za Istro. Kaže se ne le v etnografiji in potopisju, temveč tudi v drugih tipičnih imperialnih oblikah, denimo v opereti. Včasih je imela tudi svoje ime, namreč *Schlamperei*, ki je sicer širši pojem, saj označuje predvsem neučinkovitost in nemarnost. (K avstrijski "šlampariji" kot razlagalnemu pojmu se je med drugimi zatekla Rebecca West v svojem jugoslovanskem potopisu.) Lep primer geografsko-etnografskega iredizma je npr. lokacija Slovencev in njihove domovine v Rothovem romanu *Radetzkyjeva koračnica*. Ta iredizem je nedvoumna značilnost avstrijske imperialne ideologije, kot tak pa je preživel vse do današnjega dne kot habsburška imperialna dediščina. Sodoben primer etnografsko-geografskega iredizma kot habsburške dediščine je potopis leta 1955 rojenega Avstrijca Haralda Waitzbauerja *Skozi Istro: z Istrsko železnico v c. in kr. jadransko provinco* iz leta 1989, ki je kajpada našel svoje mesto tudi v pričujoči knjigi. Žal pa bodo tovrstna pričakovanja bralstva ostala skorajda v celoti nepotešena. Čeprav avtorica obljublja kontekstualizacijo avstrijske etnografije Istre, ne prinese nobene specifične interpretacije, ki bi etnografski iredizem, površnost, nagnjenje do kiča in estetiziranja ljudske kulture ter dovzetnost za stereotipiziranje artikulirala znotraj širšega okvira avstrijske imperialne zavesti.

Vzroke za ta izostanek gre iskati predvsem v neupoštevanju sodobne družboslovne literature o imperijih nasploh in habsburškem imperiju posebej. Ta izostanek je najresnejša hiba knjige. Knjiga torej pristopa k imperiju dokaj tradicionalno in teoretsko nereflektirano; na površinski ravni se to ves čas kaže v tem, da o habsburškem imperiju govori kot o *monarhiji*. (Takšna praksa je sicer legitimna, kolikor se je imperij sam imel za monarhijo in se je tako tudi sam imenoval, nobene legitimnosti pa nima kot morebitni koncept. Analitična oziroma konceptualna – in celo deskriptivna – uporabnost pojma monarhije v sodobnem družboslovju je namreč nikakršna.) Posledice neupoštevanja sodobne znanstvene vednosti o imperijih (ki so po definiciji multinacionalni in nezvedljivi na etnično jedro dominantnega naroda) so številne in resne. Najresnejša je ta, da je avstrijska oziroma avstro-ogrška imperialna država praktično obravnavana kot nacionalna država, imperialna avstrijska etnografija pa kot nacionalna etnografija. Avtorica ni pripravljena niti za hip dopustiti možnosti, da je *nadnacionalnost* (kot realnost in kot vrednota) lahko kaj več kot zgolj manipulativna ideja avstrijskega imperializma. V ozadju takega pojmovanja seveda tiči etnonacionalna podmena. Po

tem pojmovanju, ki ga je z vso ostrino in popolnoma eksplicitno med prvimi formuliral Herder, so narodi in nacionalne države naravne, multinacionalni imperiji pa umetne, nenaravne tvorbe (in so zato po naravni nujnosti obsojeni na razpad). Zato v knjigi večkrat naletimo na avtoričino skrb, da bi bila do Monarhije ustrezno kritična oziroma da ne bi nasledala *mitom* sodobnega slavljenja habsburškega imperija. A v družboslovju že nekaj časa vemo, da ni izgradnja nacije nič manj odvisna od (nacionalnih) mitov, kakor je izgradnja imperija odvisna od (imperialnih) mitov. Ali še ostreje povedano: da ni narod (npr. hrvaški) nič manj mitološko podložen in nič bolj naraven kakor habsburški nadnacionalni imperij.

Ob dejstvu, da knjiga primerno opozori na pomen avstrijskega etnografskega leposlovja in njegovih interakcij z etnografijo Istre, je na prvi pogled gotovo presenetljivo, da *habsburški mit* ni v knjigi niti omenjen, kaj šele obravnavan. Še toliko bolj presenetljivo zato, ker je koncept habsburškega mita vpeljal v literarno vedo tržaški germanist Claudio Magris, ki v svoji knjigi izkaže dokajšnjo senzibilnost za etnografsko književnost in čigar tesne vezi z Istro so izdatno izpričane. Habsburški mit predstavlja tako rekoč kraljevsko pot v razumevanje delovanja habsburške imperialne ideologije, predvsem v razumevanje načinov, kako je ta ideologija poskušala medsebojno artikulirati ravni nadnacionalnega, nacionalnega in regionalnega/lokalnega ter po tej poti nevtralizirati sredobežne etnične nacionalizme. S tem, ko tematizacija habsburškega mita v knjigi izostane, ostanejo pripombe na rovaš mita o Avstriji bolj ali manj vnanje. Sodobni miti o avstrijskem imperiju pa seveda niso naključni proizvod kakšne nostalgične psihologije, temveč so najprej, vsi po vrsti, reaktivirane sestavine imperialnega habsburškega mita. Habsburški mit je na delu tudi v avstrijski etnografiji in njegova osvetlitev bi lahko pomembno pomagala pri iskanju odgovorov na vprašanje avstrijskega pomanjkljivega etnografskega realizma.

Ob tem ne smemo pozabiti, da v drugi polovici in na prelomu 19. stoletja etnologija na splošno ni imela enakih pogledov na etnografski realizem, kot jih ima danes. Da so bili standardi tedanje etnologije drugačni, se sicer zaveda tudi avtorica, vendar bolj na deklarativni ravni. Če na primer upoštevamo, da je bil Michael Haberlandt, ki je v knjigi obširno obravnavan kot utemeljitelj in osrednja figura avstrijske znanstvene etnografije Istre, v osnovi evolucionist, bi bilo treba stopnjo njegove etnografske zanesljivosti oceniti tudi v okviru tedanjega antropološkega evolucionizma. Slednji pa je tudi pri bolj empiričnih Britancih zmeraj dajal prednost spekulativnim teorijam pred etnografskimi finesami. Vprašanje je torej, ali ima obsežno in minuciozno inventariziranje napak in površnosti, ki so jih pred stoletjem in več zagrešili avstrijski opazovalci hrvaške Istre, pravi smisel, razen če želimo afirmirati insajdersko resnico o domačem kraju. Kakšno besedo pa bi bilo najbrž smiselno reči tudi o splošni težnji etnologije k eksotiziranju in o njenih ne le zgolj preteklih težavah z (zlasti zgodovinskimi) realizmom, o katerih je med drugimi pisal Hermann Bausinger.

Izbor avtorjev, ki so v knjigi obravnavani, je neposredna implikacija etnonacionalnega umevanja imperija, po katerem so avstrijski etnografi in potopisci zgolj nemško govoreči pisci ali kar avstrijski Nemci. (Podmena, da so Avstrijci "v resnici" Nemci, je še zmeraj živa.) Tako se v knjigi lahko znajde tudi kakšen nemški Nemeč, in

sicer potopisec J. G. Kohl, medtem ko za nenemško pišoče avstrijske imperialne etnografe in potopisce ni prostora. Avtorica obravnava Kohla z argumentom, da je njegov potopis močno vplival na avstrijske pisce (argument je sam na sebi irelevanten), medtem ko vplivnega tržaškega poznavalca Istre Pietra Kandlerja, za katerega sicer večkrat omeni, da s svojimi opisi stoji v izhodišču nekaterih avstrijskih stereotipov, ne obravnava. Ali je mogoče trditi, da Pietro Kandler ni bil *avstrijski* učenjak? Ob dejstvu, da je bil politični Avstrijec (sicer pa italijanski kulturni nacionalist), seveda še teže kot brez tega dejstva. Prav tako bi lahko vprašali, zakaj ni obravnavan Simon Rutar, ki je v knjigi *Samosvoje mesto Trst in mejna grofija Istra: prirodnoznanstvi, statistični, kulturni in zgodovinski opis* (1896) izpričal lastno nepripadnost zakotnemu slovenskemu etnonacionalizmu, svojo “imperialno širino” oziroma “avstrijskost” pa je potrdil tudi s tem, da je bil pripravljen napisati članek za *Die österreichisch-ungarische Monarchie in Wort und Bild*.

Ob tej konceptualni nedomišljenosti utegne biti za bralca najbolje, da pozabi na imperij in knjigo reklasificira kot študijo o nemško pišočih (čeprav zvečinoma avstrijskih) etnografih, potopiscih in drugih opazovalcih Istre določenega obdobja. Če jo ugledamo na ta način, je knjiga zanimivo nadaljevanje knjige zadarskega germanista Ivana Pederina *Jadranska Hrvatska u avstrijskim i njemačkim putopisima* (1991), s katero je že sicer v notranjem dialogu in ki jo v nekaterih pogledih nadgrajuje. Kot taka bo knjiga še posebej dragocena za tiste, ki ne berejo nemško. Ker je avstrijska etnografija Istre, pa tudi avstrijska etnografija nasploh, slabo poznana in ker njena besedila niso široko dostopna, je njen izid še toliko bolj dobrodošel. Knjiga je v tem pogledu nedvomno koristen in privlačen uvod v avstrijsko etnografijo Istre. Predstavitev in ocena tez in pogledov etnologov in drugih piscev je najsolidnejša, kar zadeva vidike materialne kulture (keramika, čipka, oblačila, “istrska kuhinja” itn.). V domeni materialne kulture in oblikovanja etnografskih muzejskih zbirk avtorica razvija svoja najsubtilnejša opažanja in podaja najbolj lucidne komentarje. Tu pride najdlje v deskriptivni in analitični artikulaciji specifičnega “avstrijskega” pogleda, zlasti njegove estetizirajoče selektivnosti. Čeprav so se načelno zanimali za najbolj primitivne, najbolj nedotaknjene prebivalce Istre, ki so jih iskali v čim bolj ruralni notranjosti in jih prepoznali kot “Čiče”, so zanemarili neobdelano kmečko keramiko in preferirali barvito dekorirano keramiko iz urbanejših okolij obalne Istre. Ob tem knjiga proizvede zanimivo poanto, da so avstrijski etnografi oziroma zbiratelji teh predmetov nevede in nehote oblikovali pravzaprav edino zbirko tradicijske materialne kulture istrskih Italijanov (str. 113).

Komentiranje druge velike teme, namreč etnične sestave Istre oziroma etnografije v ožjem pomenu, je manj sofisticirano. Avtorica tu predvsem primerja avstrijske opise etnične sestave z “resnično” etnično sestavo, ob tihi podmeni, da je etnična sestava v celoti jasen, nekompliran predmet. Ob tem nima nobenega razumevanja za avstrijsko fascinacijo s hibridnostjo in še manj za njihovo pomanjkljivo poznavanje. Presenetljivo pa je, da ne naredi nobene povezave med motivom hibridnosti avstrijskih etnografov (ki ga odklanja *sans phrase*) in slavljem etnokulturne hibridnosti v sodobnem istrijanstvu. Fascinantna in tudi zabavna je seveda zgodba o avstrijski invenciji Čičev in Čičarije ter z njo povezanih “metastaz” čiškega stereotipa. Ne bi ji pa škodil ščepec humorja oziroma vedre distance. Zvesti vse to na kolonialno aroganco, na potrjevanje

superiornosti, na kratko malo orientalizem, je nemara v skladu z lokalnimi praksami "postkolonialne teorije" na našem območju, gotovo pa izpade nekoliko komorno. In seveda ne pripomore k boljšemu razumevanju specifične imperialne države.

Postkolonialna teorija, ki na koncu knjige bolj nepričakovano kakor pričakovano stopi v prvi plan in nastopi kot orodje pojasnjevanja avstrijske površnosti in nagnjenja k stereotipiziranju, ne poskuša pojasniti ničesar specifično avstrijskega, temveč avstrijsko specifičnost predstavi kot splošno človeško težnjo k drugačenju (v hrv. *podrugovljavanje*, str. 235), kot težnjo k stereotipiziranju drugega/drugačnega in predvsem kot *moč teksta*. Tudi medsebojno prepisovanje občin mest in stereotipov o Istri v avstrijskih potopisih, ki je na začetku knjige veljalo za avstrijsko posebnost, je na koncu (pravilno) prepoznano kot splošna značilnost potopisne literature. Avtoritete, ki naj bi imele odgovor na ta vprašanja, so predvsem H. Bhabha, G.C. Spivak in kajpada E.W. Said. Tak poskus konceptualnega zajema avstrijske specifikke je do neke mere predvidljiva "lažja pot" oziroma poenostavitev, ki jo v naših krajih najpogosteje ubirajo etnologi s tradicionalno (beri "antiteoretsko") etnološko izobrazbo. Abruptni pojav postkolonialne teorije na sklepnem prizorišču knjige je odgovoren za to, da je avstrijski pogled na Istro kar naenkrat in v bistvu nemotivirano razglašen za kolonialno relacijo. Da je bilo to razmerje kolonialno, pa bi bilo treba seveda šele dokazati! Družboslovci iz različnih disciplin, ki se danes ukvarjajo s habsburškim imperijem, o tem vprašanju namreč živahno razpravljajo in se niti zdaleč ne strinjajo. Večina se pravzaprav nagiba k pogledu, da je bil habsburški imperij kolonialen le v omejenih vidikih (in zlasti z razširitvijo v BiH). Postkolonialna teorija je seveda že po svoji konstituciji dovzetna za to, da povsod vidi kolonialno razmerje. Po tej poti gredo tudi avstrijski pristaši postkolonialne teorije, ki o tem razpravljajo predvsem v spletni reviji *Kakanien Revisited* (ne *Revised*, kot je zapisano na predzadnji strani). Avtorica je s temi razpravami seznanjena, vendar najbrž ne v celoti, saj tudi v avstrijski diskusiji obstajajo nasprotna stališča, ki so skeptična do mehanične aplikacije postkolonialne teorije na habsburški imperij. Teh stališč vsekakor ne omeni. Navede pa tovrstno odklonilno stališče Marie Todorove, vendar ga ne upošteva.

Poleg poskusa teoretske utemeljitve knjiga slednjič ponudi tudi poskus sociološke kontekstualizacije avstrijskega "slabega poznavanja" Istre. V sklepnih misli na zadnji strani stoji trditev, da "so avstrijski etnografi in potopisci bili v veliki meri določeni z lastno meščansko kulturo" (str. 243), zaradi katere so izražali superiornost in aroganco, njihova besedila pa so bila preporna površnosti, posploševanj, netočnosti in medsebojnega prepisovanja. S tem ko za obravnavane grehe okrivi meščanski razred, najbrž plačuje davek sociološki vulgati oziroma poljudnemu izročilu socioloških klasikov, ki v meščanstvu vidi glavnega akterja in ustvarjalca moderne zgodovine, v aristokratskem razredu pa popolnoma pasivnega parazita, ki samo jemlje in nič ne proizvaja. Iz materiala, ki je obravnavan v knjigi, pa je dokaj očitno, da je avstrijsko plemstvo, in v pomembni meri dvor sam, odigralo zelo pomembno, pravzaprav ključno vlogo pri samem "odkritju" Istre, pri njeni turistični promociji, sponzoriranju turističnega razvoja itn. Na začetku množičnega turizma je bilo evropsko plemstvo pomembno angažirano v njegovem razvoju po vsej Evropi; v habsburškem imperiju kot konservativni državi z omejeno svobodo ekonomske iniciative meščanstva pa je bila vloga aristokracije pri tem še precej

pomembnejša kakor v zahodni Evropi. Vloge aristokracije se sicer jasno zaveda tudi avtorica, ki na drugem mestu navede drugačno, ustreznjejšo sekvenco družbenih razredov in skupin, ki so stali za razvojem avstrijske etnologije in za odkritjem Istre: najprej aristokracija (na čelu z dvorom), nato judovsko meščanstvo, nato umetniki in arhitekti (npr. str. 224). Družboslovje je v novejšem času revidiralo ne le pogled na imperij, temveč tudi pogled na aristokracijo oziroma plemstvo kot družbeni razred. Etnologija je preučevanje kulture plemstva tradicionalno štela v svojo domeno, vendar ga je hudo zanemarjala. Stvari se lahko spremenijo in tu bo imela etnologija še veliko dela.

Bojan Baskar

380

Mitja Velikonja: *Titostalgija: študija nostalgije po Josipu Brozu*. Ljubljana: Mirovni inštitut, 2008, 132, 146 str. : ilustr. (Zbirka Mediawatch)

Nekaj mesecev pred izbruhom novice o najdbah ostankov žrtev povojnih pobojev v rudniku Huda jama pri Laškem, čemur je med drugim sledila pobuda Slovenske demokratske stranke, da bi iz slovenske javnosti odstranili vse Titove spomenike in preimenovali vse ulice, ki še nosijo njegovo ime¹, se je na knjižnih policah pojavilo delo *Titostalgija : študija nostalgije po Josipu Brozu*. Njen avtor je kulturolog Mitja Velikonja s Fakultete za družbene vede UL, med drugim preučevalec jugonostalgije, ki je slovenskim etnologom in antropologom znan vsaj s poletnih mediteranskih šol v Piranu. V dvojezični, slovensko-angleški knjigi se Velikonja med drugim sprašuje, zakaj je Tito še danes (lahko) aktualen, zakaj je še po več kot dveh desetletjih od njegove smrti še vedno tako ali drugače prisoten in pomemben tako v življenjih in praksah posameznikov kot v medijskih, političnih in drugih diskurzih. Če se tu ozrem k nedavnim političnim pobudam po "odstranitvi Tita iz javnosti", se zdi zanimivo, da jih Velikonja razlaga kot "eno izmed točk na mentalni mapi postjugoslovanskih družb" (str. 60), saj po njegovem mnenju kažejo, da nekdanji maršal ni le ideološka, institucionalizirana ali tržna poteza, ampak tudi individualizirana, intimizirana predstava v vsakdanjih življenjih posameznikov. Ob tem Velikonjo zanima še, zakaj je status ikone podeljen ravno Titu in ne denimo Kardelju, Dolancu ali kateri drugi osebi iz javnega življenja slovenske polpretekle zgodovine. Titostalgijo opredeli kot del jugonostalgije oziroma nostalgije po socializmu, pri čemer se sprašuje, ali je ta "nostalgičen diskurz o pokojnem jugoslovanskem predsedniku" (str. 31) kot vrsta rabe preteklosti vedno res samo "povratek k Titu", bolj ali manj zavestna rekonstrukcija preteklosti, ali pa morda lahko pomeni tudi tvorbo nečesa popolnoma svežega, "nove konstrukcije preteklosti, sedanjosti, celo prihodnosti" (str. 16).

¹ Gl. npr. SDS predlaga umik spomenikov Josipa Broza - Tita v muzeje. Vir: <<http://www.sta.si/vest.php?id=1371674>> [23.3.2009]